

ПЕРАСТАНОЎКІ І ЗАМЕНЫ КАМПАНЕНТАЎ СЛОВАЗЛУЧЭННЯ ПРЫ ПЕРАКЛАДЗЕ МАСТАЦКАГА ТЭКСТУ

На сучасным этапе лінгвістычная тэорыя перакладу трывала замацавалася як самастойная навуковая дысцыпліна са сваім аб'ектам і прадметам даследавання. Пад аб'ектам лінгвістычнай тэорыі перакладу даследчыкі разумеюць перакладчыцкую дзейнасць у межах міжмоўнай камунікацыі, дзейнасць як працэс і дзейнасць, “адлюстраваную ў выніках перакладчыцкага працэсу” [2, с. 70]. Прадметам тэорыі перакладу з’яўляецца вывучэнне заканамернасцей перакладчыцкага працэсу, фактараў, якія ўплываюць на працэс перакладу і вызначаюць яго вынік. Лінгвістычная тэорыя перакладу мае комплексны характар і ўключае некалькі раздзелаў: агульная тэорыя перакладу (вывучае найбольш агульныя заканамернасці перакладу, незалежна ад канкрэтнай пары моў, што ўдзельнічаюць у працэсе перакладу, такія праблемы, як вызначэнне паняццяў “пераклад”, перакладальнасць”, ацэнка якасці перакладу, прагматычныя, нарматыўныя аспекты перакладу і інш.); спецыяльная тэорыя перакладу (вывучае асаблівасці працэсу перакладу тэкстаў рознага тыпу); прыватная тэорыя перакладу (вывучае лінгвістычныя асаблівасці перакладу з пэўнай мовы на іншую пэўную мову) [Гл.: 2, с. 72].

Прыватных тэорыі перакладу можа быць мноства: тэорыя перакладу з англійскай мовы на беларускую, тэорыя перакладу з беларускай мовы на англійскую, тэорыя перакладу з рускай мовы на нямецкую і г.д. Асобным раздзелам прыватнай тэорыі перакладу з’яўляецца тэорыя перакладу з блізкароднасных моў. Роднаснасць моў у пэўнай ступені аблягчае работу перакладчыка, аднак такая лёгкасць уяўная, паколькі не здымае праблемы пошуку найбольш прыдатных сродкаў у мове перакладу для перадачы адзінак арыгінала. У сувязі з гэтым узрастае значэнне кантэксту пры вырашэнні праблемы адпаведнасці арыгінала і перакладу, які немагчымы без пэўных змен, або трансфармацый, на любым моўным узроўні: слова, словазлучэння, сказа і інш. На матэрыяле твораў І. Мележа і іх перакладу на рускую мову выявілі такія трансфармацыі, як перастаноўкі і замены кампанентаў словазлучэння ў межах сказа. Паколькі прадметам вывучэння выбрана структурная форма (словазлучэнне), то на першы план выступаюць фармальныя адрозненні, а потым адрозненні функцыянальна-семантычныя.

Агульнавядома, перакладчыцкія трансфармацыі – гэта міжмоўныя пераўтварэнні, якія могуць закранаць лексічныя, граматычныя і лексіка-граматычныя ўзроўні мовы. Як адзначаў Л.С. Бархудар’ю, усе трансфармацыі можна звесці да чатырох элементарных тыпаў: перастаноўкі, замены, дабаўленні і пропускі. Такі падзел у значнай ступені прыблізны і ўмоўны, паколькі на практыцы “яны спалучаюцца адзін з адным, прымаючы характар складаных “комплексных” трансфармацый” [1, с. 191].

Перастаноўкі як тып перакладчыцкіх трансфармацый – гэта “змяненне размяшчэння паслядоўнасці моўных элементаў у тэксце перакладу ў параўнанні з тэкстам арыгінала” [1, с. 191]. Элементамі перастановак могуць быць словы, словазлучэнні, часткі складанага сказа і інш. Элементамі перастановак могуць быць кампаненты словазлучэння ў межах сказа.

Пры аналізе арыгінала і перакладу на рускую мову твораў І. Мележа было выяўлена змяненне пазіцыі залежнага кампанента адносна галоўнага: Камары назольна *віліся ля твару* (“Мінскі напрамак”). – *У лица* назойливо *звенели* комары (пераклад Л. Ракоўскага). – *Над лицом* назойливо *вились* комары (пераклад Л. Шапіры). *Вярнуўшыся ў першы пакой, ужо каля дзвярэй ён [Башлыкоў] стаў...* (Завеі, снежань). – *Вернувшись в первое помещение, он остановился у дверей...* (пераклад Д. Кавалёва і Т. Залатухінай). *Маці, якая...сачыла за іх гаворкай з трывогай...* (“Людзі на балоце”). – *Мать,...с тревогой следившая за их разговором...* (пераклад Н. Кісліна).

Змяненне месца залежнага кампанента адносна галоўнага было выяўлена толькі ў акалічнасных словазлучэннях з прасторавай семантыкай і з семантыкай спосабу дзеяння. Парадак слоў у сказе, як правіла, абумоўлены яго камунікатыўным заданнем. Аднак перастаноўкі кампанентаў словазлучэння ў межах сказа закранаюць не толькі яго фармальную структуру, але і прыводзяць да пэўных сэнсавых змен. Даданыя члены сказа (такія, як акалічнасці месца, часу, спосабу дзеяння) як кампаненты пэўных словазлучэнняў размяшчаюцца ў канцы выказвання ў тых выпадках, калі яны з’яўляюцца яго сэнсавым цэнтрам.

Змяненне парадку кампанентаў словазлучэння ў сказе можа быць выклікана фармальнымі размяшчэннямі ў сінтаксічных сістэмах беларускай і рускай моў. Так, атрыбутыўныя словазлучэнні з залежным кампанентам – прыналежным прыметнікам – жывы і спецыфічны сродак перадачы значэння пасесіўнасці ў беларускай мове. У рускай мове пасесіўныя ад’ектывы малапрадуктыўныя ва ўжыванні, найбольш характэрнай формай выражэння прыналежнасці з’яўляецца родны склон залежнага назойніка без прыназоўніка. Залежны субстантыў размяшчаецца, як правіла, у постпазіцыі да галоўнага кампанента ў адрозненне ад прэпазіцыйнага пасесіўнага ад’ектыва: *Гарэзны хлапечы голас* засмяяўся (“Людзі на балоце”). – *Озорной голос парня* откликнулся со смехом (пераклад Н.Кісліка). *На голас яе [Ганны] ад печы насунуўся цень, пачуўся матчын адказ...* (“Людзі на балоце”). – *На её оклик от печи надвинулась тень, слышался голос матери* (пераклад М.Гарбачова). “...Нялёгкі быў гэты дзень”, – праплыло ў *Нінінай галаве* (“Мінскі напрамак”). – “...Нелёгкий был он, этот день”, – проплыло в *голове Нины* (пераклад Л. Ракоўскага). “*Бог-даў, бог-узяў*”, – успомніла [Ганна] *свёкравы словы* (“Подых навальніцы”). – “*Бог дал – бог взял*”, – успомніла *слова свёкра* (пераклад Д. Кавалёва). *Андрэй ад Тураўцовага смеху* нахмурыўся яшчэ больш (“Мінскі напрамак”). – *Андрей от смеха Туровца* насупился ещё больше (пераклад аўтара).

На думку навукоўцаў, пераважнае ўжыванне ў рускай мове словазлучэнняў з субстантывамі роднага склону над словазлучэннямі з пасесійнымі ад’ектывамі тлумачыцца тым, што родны склон назоўніка выражае адзінкавую і калектыўную прыналежнасць, а прыналежныя прыметнікі – толькі адзінкавую. Выяўленыя перастаноўкі кампанентаў словазлучэння ў межах сказа закранаюць толькі фармальную структуру выказвання.

Найбольш распаўсюджанымі і разнастайнымі тыпамі перакладчыцкіх трансфармацый з’яўляюцца замены. Кампанентны склад словазлучэння можа мець: галоўнае слова + залежнае слова ў пэўнай склонавай форме, галоўнае слова + залежнае слова ў пэўнай склонавай форме + прыназоўнік. Адназначна трансфармавацца можа любы кампанент словазлучэння як у семантычных, так і ў граматычных адносінах.

Пры аналізе арыгінала і перакладу твораў І. Мележа на рускую мову былі выяўлены наступныя замены кампанентнага складу словазлучэння ў межах сказа:

1. Замена галоўнага кампанента і прыназоўніка: ...Як бы і самі людзі змяніліся. *Адарваліся ад* стаянкі (“Людзі на балоце”). – Словно бы люди сами изменились. *Снялись со* стаянкі (пераклад Н.Кісліка). ... [Ганна] ...не *зводзіць вачэй з* Василя (“Людзі на балоце”) – ... [Ганна] ...не *отводит глаз от* Василя (пераклад Н.Кісліка).

2. Замена галоўнага кампанента, прыназоўніка і склонавай формы залежнага кампанента: ...Сваты *падаліся па вуліцы* (“Людзі на балоце”). – ...Сваты *вышли на улицу* (пераклад Н.Кісліка). – Эх, каліна-маліна, *зацягнуцца б...*, – *сказаў ён [Шашура] да Крайко* (“Мінскі напрамак”). – Эх, каліна-малина, *затянутыся б!*.. – *обратился он к Крайко* (пераклад Л. Шапіры). *Праз хмель Ганне бачыліся ...*(“Завеі, снежань”). – *Во хмелю Ганне чудилось...* (пераклад Д. Кавалёва і Т. Залатухінай).

3. Замена прыназоўніка: На прагаліне там і тут лужыны, цёмная *паска* вады *між чароку* (“Людзі на балоце”). – На прогалине там и тут лужи, тёмная *полоска* воды *у камыша* (пераклад Н. Кісліка). *Між двух* блізкіх *адхонаў спусціліся* на грэблю (“Завеі, снежань”). – *Мимо двух косогоров спустился* [возок] к гати (пераклад Д. Кавалёва і Т. Залатухінай).

4. Замена склонавай формы залежнага кампанента : *Па балотах*, браткі, трэба *ўмець хадзіць!* (“Мінскі напрамак”). – *По болотам*, братцы, *надо уметь ходить!* (пераклад аўтара). Ён [Барыс Казачэнка] сабраў дзяцей, *разаслаў па сяле...*(“Завеі, снежань”). – Он собрал детей, *разослал по селу...* (пераклад Д. Кавалёва і Т. Залатухінай).

5. Замена залежнага кампанента (разам з пропускам прыназоўніка): “Глушак *дзіўна, з сутаргай каўтнуў...*(“Людзі на балоце”). – Глушак неестественно, *судорожно глотнул...* (пераклад Н. Кісліка). *Глянула* [Параска] на гасця з *адчаем* (“Завеі, снежань”). – *Глянула* нам гостя *отчаянно* (пераклад Д. Кавалёва і Т. Залатухінай).

6. Замена прыназоўніка і склонавай формы залежнага кампанента: Таратайка *пракацілася* па дарозе... *паўз* самы *лес...* (“Подых навальніцы”). –

Таратайка *прокатила* по дороге...у самого *леса*... (пераклад Д. Кавалёва). Неўзабаве ён [Яўхім] *праехаў паўз вокны*... (“Подых навальніцы”). – Вскоре он *проехал под окнами* (пераклад Д. Кавалёва). Вецер за дзень вымеў белую муку, *пазаганяў яе на шчылінах*... (“Завеі, снежань”). – Ветер за день повымел белую муку, *позагонял её в щели*... (пераклад Д. Кавалёва і Т. Залатухінай). З гэтага вечара Маня пабойвалася *клясці каля яго* [Васіля] Ганну (“Подых навальніцы”). – С этого вечера Маня побаивалась *клясть при нём* Ганну (пераклад Д. Кавалёва).

7. Замена залежнага кампанента, яго склонавай формы і прыназоўніка: Міканор *дадаў з роздумам*... (“Людзі на балоце”). – Міканор *добавил в раздумье*... (пераклад Н. Кісліка). *Між... вокан вісеў партрэт*... (“Подых навальніцы”). – *В простенке висел... портрет*... (пераклад Д. Кавалёва і Т. Залатухінай).

Сярод выяўленых трансфармацый кампанентаў словазлучэння ў межах сказа ў перакладзе з беларускай мовы на рускую лексічнымі заменаў будучы, падабраныя адпаведнікі кампанентаў да якіх не з’яўляюцца слоўнікавымі, гэта словазлучэнні тыпу: адарваліся ад стаянкі – сніліся со стаянкі, спусціліся між адхонаў – спустился мимо косогулов, паска між чароту – полоска у камыша. Заменаў склонавай формы залежнага кампанента ў словазлучэннях тыпу ўмець хадзіць па балогах – уметь ходить по болотам, разаслаў па сяле – разослал по селу адносна да граматычных трансфармацый. Лексіка-граматычныя заменаў назіраем у словазлучэннях тыпу: сказаў да Крайко – обратился к Крайко, хаўгнуў з суторгай – судорожно глотнул, праз хмель бачыліся – во хмелю чудилось, дадаў з роздумам – добавил в раздумье, між вокан вісеў – в простенке висел.

Літаратура

1. Бархударов, Л.С. Язык и перевод: Вопросы общей и частной теории переводов / Л.С. Бархударов. – М.: Межд. стн., 1975. – 239.
2. Сдобников, В.В., Петрова, О.В. Теория перевода / В.В. Сдобников, О.В. Петрова. – М.: АСТ: Восток-Запад, 2007. – 448 с.